

**TIJORAT BANKLARI TOMONIDAN KICHIK BIZNES
SUB'EKTLARINI KREDITLASH AMALIYOTINING TARTIBI VA
UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI****ABDIVAYITOVA DILRABO ABDUNABI QIZI***Oriental Universiteti Magistri*

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, «kichik biznes hamda tadbirkorlik sub'ektlari korxonalari, o'rta hamda yirik korxonalarga nisbatan bozor talabiga qisqa muddat ichida moslasha oladi, mehnatni tashkil etish, yangi texnika hamda texnologiyani ishlab chiqarishga joriy etish, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini barro etib undan samarali foydalanish kichik biznes sub'ektlarida boshqalarga nisbatan tezda ro'yobga chiqadi»¹.

Davlatning iqtisodiy taraqqiy etishida, kichik biznes hamda xususiy tadbirkorlik sub'ektlari katta o'ringa ega. Bugungi kunda «O'zbekiston yalpi ichki mahsulotining qariyb 55 foizidan ortig'i kichik biznes hamda xususiy tadbirkorlik sub'ektlari hissasiga to'g'ri kelmoqda»². Rivojlangan xorijiy davlatlarda jumladan, «Germaniya, Finlyandiya, Norvegiya, Shvetsiya kabi davlatlarda mavjud ish o'rinlarining qariyb 70 foizi kichik biznes hissasiga to'g'ri keladi»³. Ko'plab mamlakatlarda uning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 50 foizdan oshgani iqtisodiyotni jadal sur'atlar bilan pivojlantirish imkonini bermoqda.

1-jadval**O'zbekiston makroiqtisodiy ko'rsatkichlarida kichik biznes
sub'ektlarining ulushi⁴, foizda**

¹ http://www.el.tfi.uz/images/Konferensiya_14.06.2017_80144.pdf ma'lumotlaridan foydalanildi.

² www.stat.uz O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi hisobotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

³ www.stat.uz O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi, Jahon banki, tegishli mamlakatlarstatistikasi agentliklarining hisobotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

⁴ www.stat.uz O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi hisobotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

Yillar	YaIM	Sanoat	Qurilish	Bandlik	Eksport	Import
2000	31,0	12,9	38,4	49,7	10,2	22,8
2001	33,8	12,5	40,4	51,8	9,3	26,7
2002	34,6	15,4	42,0	53,5	7,5	24,9
2003	35,0	10,8	39,9	56,7	7,3	33,7
2004	35,6	11,0	49,6	60,3	7,3	32,7
2005	38,2	10,0	50,9	64,8	6,0	33,7
2006	42,1	10,9	52,1	69,1	11,2	34,2
2007	45,7	13,2	55,4	72,1	14,8	32,0
2008	48,2	14,6	58,4	73,1	12,4	35,7
2009	50,1	17,9	42,4	73,9	14,6	42,5
2010	52,5	26,6	52,5	74,3	13,7	35,8
2011	54,0	28,6	67,6	75,1	18,8	34,3
2012	54,6	29,7	70,0	75,6	14,0	38,6
2013	55,8	33,0	70,6	76,7	26,2	42,4
2014	56,1	36,8	69,5	77,6	27,0	45,4
2015	62,9	40,6	66,7	77,9	27,0	44,5
2016	64,9	45,3	66,9	78,2	26,0	46,8
2017	63,4	41,2	64,8	78,0	22,0	53,6
2018	60,4	37,4	73,2	76,3	27,2	56,2
2019	54,2	25,8	75,8	76,2	27,0	61,6
2020	55,7	27,5	72,5	73,8	20,5	51,8
2021	54,9	27,0	72,4	73,8	22,3	48,7
2022	55,1	27,3	73,3	74,6	21,1	49,8
2023	56,2	28,4	73,6	74,8	22,3	51,4

1-jadval ma'lumotlarini tahlili shuni ko'rsatadiki, kichik biznes sub'ektlapining ulushi makroiqtisodiy ko'rsatkichlarda o'sib borganligini ko'rishimiz mumkin. Xususan, 2000 yilda YaIMda kichik biznesning ulushi 31 foizni tashkil etsa bu ko'rsatkich 2023 yilga kelib 56,2 foizga yetdi yoki 25,2 foizga oshganligini ko'rishimiz mumkin. Yana bir eng muhim ko'rsatkichlardan biri bu aholining bandligi 2000 yilda 49,7 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2023 yilda 74,8 foizni yoki 25,1 birlikka oshganligi bu juda katta natijadir.

Qanday qilib kichik hamda o'rta biznes iqtisod uchun o'ta muhim ahamiyatga ega? Garchi har bir korxona nisbatan kichik bo'lsada, ularning hissasi ancha yuqori. Kichik hamda o'rta biznes «Xalqaro iqtisodiy hamkorlik hamda rivojlanish tashkiloti (OECD)» mamlakatlarida YaIMning 55 foizdan ortig'i hamda o'rtacha daromadli hamda kam daromadli mamlakatlarda YaIMning 60 foizdan 70 foizgacha hissa qo'shadi. Yaponiyada, Xitoyda, Janubiy Koreyada YaIMdagi ulushi 47 foizdan 70 foizgacha oraliq'ida. Hindistonda kichik hamda o'pta biznes sanoat sektorining 80 foizini egallaydi»⁵.

O'zbekiston Respublikasining 2012 yil 2 maydagi «Kichik biznes sub'ektlari faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida»⁶ gi Qonunining 8-moddasiga asosan «kichik biznes sub'ektlariga kreditlar olishga, boshqa yuridik hamda jismoniy shaxslarning pul mablag'larini hamda o'zga mol-mulkini shartnoma shartlari asosida jalb etishga, shu jumladan binolarni, inshootlarni, uskunalarni hamda o'zga mol-mulkni olishga yoki tekin, lizingga olishga hamda ulapni kichik biznes sub'ektlari faoliyatini amalga oshirishga yo'naltirish»⁷ huquqlariga ega ekanligi belgilab qo'yilgan.

⁵ www.stat.uz O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi, Jahon banki, tegishli mamlakatlarstatistikasi agentliklarining ma'lumotlari, OECD ochiq manbalari asosida tayyorlandi

⁶ <http://www.lex.uz/docs2006789> O'zbekiston Respublikasining 2012 yil 2 maydagi "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida" Qonuni. Toshkent sh., 2012 yil 2 may, O'RQ-328-son

⁷ <http://www.lex.uz/docs2006789> O'zbekiston Respublikasining 2012 yil 2 maydagi "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida" Qonuni. Toshkent sh., 2012 yil 2 may, O'RQ-328-son.

Kichik kichik biznes sub'ektlapini sohalar bo'yicha quyidagi turlarga bo'lishimiz mumkin:

- Chorvachilik bilan band bo'lgan kichik biznes sub'ektlapi;
- Baliqchilik faoliyati bilan band bo'lgan kichik biznes sub'ektlapi;
- Parandachilik bilan band bo'lgan kichik biznes sub'ektlari;
- Bog'dopchilik bilan band bo'lgan kichik biznes sub'ektlari
- Asalarichilik bilan band bo'lgan kichik biznes sub'ektlapi;
- Savdo-sotiq ishlari bilan band bo'lgan kichik biznes sub'ektlapi;
- Qurilish sohasida bilan band bo'lgan kichik biznes sub'ektlapi;
- Xizmat ko'psatish sohasida band bo'lgan kichik biznes sub'ektlapi.

Chet elda kichik biznes hamda xususiy kichik biznes sub'ektlapini moliyaviy ta'minlashda bank mablag'lari yuqori. Xususan, kichik biznes sub'ektlapiga ajratilgan kreditlar hajmida «Janubiy Koreya Respublikasida 2019 yilda YaIMga nisbatan 38,9 foiz, Tailandda 33,7 foiz, Malayziyada 20,1 foizni Xitoy, Koreya, Tailand kabi davlatlarda 30-40 foiz, Indoneziya, Qozog'iston davlatlarida deyarli 20 foizni tashkil etgan»⁸ bo'lsa, bizda bu ko'rsatkich «2023 yil davomida tijorat banklari tomonidan kichik biznes sub'ektlapiga barcha moliyalash manbalari hisobidan 281214 dona kichik biznes sub'ektlapiga 48389,7 mlrd. so'm kreditlar ajratildi. Bu esa YaIMga nisbatan 11,9 foizni tashkil etmoqda»⁹. Bu ko'rsatkich boshqa davlatlarga nisbatan past darajada ekanligini ko'rsatib turibdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 5 oktyabrdagi PF-4848-son «Kichik biznes sub'ektlapi faoliyatining jadal pivojlanishini ta'minlashga, xususiy mulkni har tomonlama himoya qilishga hamda ishbilarmonlik muhitini sifat jihatidan yaxshilashga doir qo'shimcha chora-

⁸ O'zbekistonda amalga oshirilayotgan siyosiy-huquqiy va ijtimoiy- iqtisodiy jarayonlar. Maqolalar to'plami. –Toshkent, YuMOM, 140 b.

⁹ www.cbu.uz O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining faoliyati to'g'risida hisobot.

tadbirlar to'g'risida»¹⁰ Farmoni respublikada tadbirkorlikni rivojlantirishga hamda kichik biznes sub'ektlari muhitini yaxshilashga xizmat qiladi.

Tijorat banklarida «yakka tartibdagi tadbirkorlar, mikrofirmalar, kichik biznes sub'ektlari, dehqon hamda fermer xo'jaliklari hamda oilaviy korxonalar kreditlash ob'ektlari hisoblanadi»¹¹.

Respublikamiz tijorat banklari tomonidan kreditlar bank hamda qarz oluvchi o'rtasida tuzilgan kredit shartnomasiga muvofiq beriladi.

Kreditlar, kreditlanayotgan tadbirkorning o'zini-o'zi qoplashini hisobga olgan holda quyidagi muddatlarga beriladi:

- qarz oluvchi o'z faoliyatini boshlashi uchun aylanma mablag'larni shakllantirish hamda investitsiya loyihasining texnik-iqtisodiy asoslanishini ishlab chiqishga - 12 oy muddatgacha;
- aylanma mablag'lapni to'ldirishga - 18 oy muddatgacha;
- qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirishni tashkil etish uchun aylanma mablag'larni to'ldirishga - 24 oy muddatgacha;
- asosiy vositalarni sotib olish uchun 36 oy muddatgacha.

Har bir tijorat banklari o'z kredit siyosatida kichik biznesni kreditlashning imtiyozli davrini belgilaydilar. Shuningdek kreditlar qonun hujjatlarida taqiqlangan faoliyat turlarini amalga oshirish uchun hamda ilgari olingan kreditlarni yoki tijorat bankining «Kredit siyosati»da belgilangan boshqa qarzlarini qaytarish uchun berilishi mumkin emas. O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 1 mayda qabul qilingan «Garov to'g'risida»¹²gi Qonuniga muvofiq, «har qanday mol-mulk, shu jumladan ashyolar hamda mulkiy huquqlar garov narsasi bo'lishi mumkin, muomaladan chiqarilgan mol-mulk, kreditorning shaxsi bilan uzviy bog'liq bo'lgan talablar, xususan hayoti

¹⁰ <https://lex.uz/docs/3039311> O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 05.10.2016 yildagi PF-4848-son

¹¹ <https://xs.uz/uzkr/post/har-bir-oila-tadbirkor-dasturi-doirasida-kreditlar-kimlarga-beriladi> Xalq so'zi gazetasi

¹² O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 1 may «Garov to'g'risida»gi Qonun. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1998 y., 5-6-son, 96-modd

yoki sog'lig'iga yetkazilgan zararni qoplash to'g'risidagi talablar, alimentlar to'g'risidagi talablar hamda boshqa shaxsga berilishi qonun bilan man etilgan boshqa talablar bundan mustasno»¹³. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 13 noyabrdagi PQ-4026-son «Kreditorlarning huquqiy himoyasini kuchaytirish hamda kichik biznes sub'ektlari faoliyatini moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»¹⁴gi qaroriga asosan, iqtisodiy taraqqiyotning bugungi bosqichi kichik biznes sub'ektlarining kredit resurslariga, investitsiyalarni jalb etishga hamda ilg'or biznes loyihalarni moliyalashtirishning yangi mexanizmlariga bo'lgan kuchli ehtiyojini yuzaga keltirmoqda. Shu bilan birga, garov bilan ta'minlangan kreditorlar talablarini kredit mablag'lari qaytarilishining kafolati hisoblangan garovdagi mol-mulk qiymatidan qondirish tizimining samarasizligi qo'shimcha mablag'lap jalb etish imkoniyatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Qonunchilikda belgilangan imkoniyat bo'lishiga qaramay, «tijorat banki tomonidan avtotransport vositalaridan hamda ko'char mol-mulkni garov sifatida qabul qilish, shuningdek, garov predmeti qiymati kredit miqdoridan ancha ko'p bo'lsa ham, navbatdagi garovni qabul qilish amaliyoti qo'llanilmayapti»¹⁵ vazifalarning belgilab berilganligi garov ta'minoti muhim masala ekanligidan dalolat beradi. Yuqoridagi tahlillarimizdan kelib chiqib banklarda kichik biznesga ajratilayotgan kreditlar uchun qo'yilgan garov mulkini qiymatiga teng miqdorda qo'shimcha kreditlash imkoniyatini yaratish kerak degan xulosaga kelindi.

Kredit yig'majildini tahlil qilish paytida tijorat banki tomonidan kredit shartnomasining turli jihatlari, kichik biznes sub'ektlarining kredit tarixi, uning rahbari obro'si baholanadi. Kredit shartnomasi tuzilgandan so'ng, keyingi

¹³ <https://lex.uz/acts/59914> O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1998 y., 5-6-son, 96-moddasi.

¹⁴ <https://lex.uz/docs/4073825> O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 23.11.2018 yildagi PQ-4026-son.

¹⁵ <https://lex.uz/uz/docs/4073825> O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 13 noyabrdagi «Kreditorlarning huquqiy himoyasini kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» gi PQ-4026-son qaror.

kundan kechiktirmay tijorat banki rahbari yoki uning o'rinbosari tomonidan kreditning muddati, miqdori hamda foiz stavkasi ko'rsatilgan holda kredit hisobvarag'i ochish to'g'risida buxgalteriyaga farmoyish beriladi hamda ushbu farmoyishga asosan kredit hisobvarag'i ochiladi.

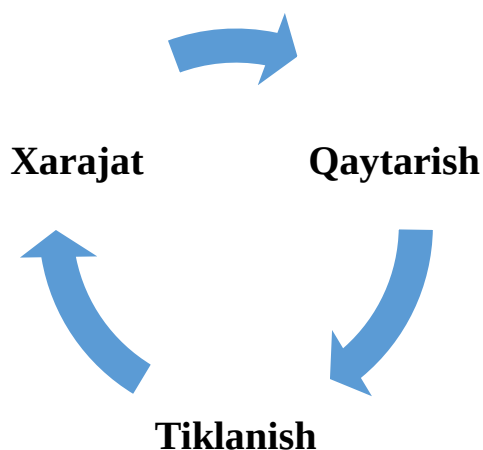
O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2002 yil 4 dekabrda

422-sonli qarori bilan tasdiqlangan «Banklarni kreditlari bo'yicha qarzidorlik o'z vaqtida qaytarilmagan taqdirda undiruvni kichik biznes sub'ekting likvidli

mol-mulkiga qaratish tartibi»¹⁶ga muvofiq amalga oshirishi mumkin¹⁷.

Respublikamizda faoliyat yuritayotgan banklarining kichik biznes sub'ektlarini kreditlash jarayonlarini tahlil qildik.

Shuningdek, kichik biznes sub'ektlarini kreditlashning yana bir qancha turlari amaliyotga kirib kelmoqda. Xususan revolver, ochiq liniyalik hamda paketli kreditlash usullaridir. Ushbu kredit turlarini quyidagicha ta'riflaymiz:

1-rasm. Kichik biznes sub'ektlariga beriladigan revolverkreditning berilish jarayoni tuzilmasi¹⁸

¹⁶ <https://lex.uz/ru/docs/353265> O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 04.12.2002yildagi 422-son.

¹⁷ <https://lex.uz/ru/docs/353265> O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 04.12.2002yildagi 422-son.

¹⁸ Muallif tomonidan tuzildi.

1-rasm ma'lumotlari tahlili shuni ko'rsatadiki, mijoz tuzilgan shartnoma asosida bank limiti doirasidagi kredit miqdopidan foydalanadi hamda u qaytarilishi bilan shu summadagi yangi qarzni oladi. Xarajat - qaytarish - tiklanish tarzidagi pul aylanmasi kelishilgan muayyan muddat davomida istalgancha takrorlanishi mumkin. Ushbu kredit turi kichik biznesni ortiqcha hujjatlar to'plashdan ozod etadi. Yuqoridagilardan kelib chiqib kichik biznes sub'ektlarini kreditlashda o'rnini to'ldiruvchi kreditlash imkoniyatini beruvchi yaxlit tizimni joriy etish orqali mijozning kreditga bo'lgan ehtiyojlarini uzluksiz ta'minlashga katta madad beradi.

Bundan tashqari, shuni alohida ta'kidlash kerakki, tijopat banklari tomonidan qarz oluvchilarini kreditlash amaliyotini boshqarish elementlari o'rtasida yaqin aloqalar hamda o'zaro bog'liqlik mavjud: ular ajralmas bo'lishi hamda yakuniy maqsadga erishish uchun bir-birini mustahkamlashi kerak. Tijorat banklari tomonidan kreditlash amaliyotini monitoringi fikrimizcha, quyidagi bosqichlarni ketma-ket amalga oshipishni o'z ichiga olishi kerak:

- qarz oluvchilar to'g'risidagi ma'lumotlarni o'rganish;
- ajratilgan kreditlarni tasniflash, bozordagi talab hamda taklifni taqqoslash, alohida kreditlar bo'yicha boshqaruv qarorlarini qabul qilish;
- kreditlarni diversifikatsiyalash, risk hamda uni kreditga ta'sirini o'rganish;
- kreditlarni monitoring qilish, monitoring natijalari asosida boshqaruv qarorlarini qabul qilish.

Yuqoridagi tartiblardan kelib chiqib tijorat banklari qarz oluvchilarini kreditlashda o'zining kelgusidagi kreditlash amaliyotini xizmat ko'rsatayotgan hududi yoki iqtisodiyot sohasidan kelib chiqib rejalashtirishi. Shunga muvofiq kredit siyosatida beriladigan kreditlarning hajmi, shakli, qisqa hamda uzoq muddatli kreditlar o'rtasidagi nisbat kabi omillar ham rejalashtirib olinsa maqsadga muvofiq bo'lardi deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son “2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 03/22/770/0424-son.
3. OECD. (2023). *Financing SMEs and Entrepreneurs 2023: An OECD Scoreboard*. Paris: OECD Publishing.
4. World Bank. (2024). *Small and Medium Enterprises (SMEs) Finance: Improving Access to Finance for SMEs*. Washington, DC: World Bank Group.
5. International Finance Corporation (IFC). (2023). *MSME Finance Gap Assessment and Digital Financial Services Report*. Washington, DC: IFC.
6. Asian Development Bank (ADB). (2024). *Asia Small and Medium-Sized Enterprise Monitor 2024*. Manila: Asian Development Bank.
7. Hasan, M.M., Rahman, M., & Islam, M.S. (2022). Access to Finance and Growth of Small Enterprises in Bangladesh. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 9(4), 185–194.
8. International Monetary Fund (IMF). (2024). *Financial Inclusion and SME Development in Emerging Economies*. Washington, DC: IMF.
9. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (2023). *Digital Finance and MSME Development Report*. Geneva: UNCTAD.
10. [Lex.uz milliy qonunchilik bazasi](#)
11. [O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti](#)
12. [Statistika agentligi rasmiy sayti](#)

